

**АРХІТЕКТУРНО-ХУДОЖНЯ ОСВІТА
В ОДЕСІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ****Григор'єва В. Б.,**к. п. н., доц. каф. рисунка, живопису та архітектурної графіки,
grigorjeva.valya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3874-5617**Споденюк С. І.,**ст. викл. каф. рисунка, живопису та архітектурної графіки,
bucket_roz@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7986-3949*Архітектурно-художній інститут,
Одеська державна академія будівництва та архітектури*

Анотація. Статтю присвячено видатному художнику, викладачу, збирачеві пам'ятників культури та мистецтва на початку ХХ століття в місті Одесі – Теофілу Борисовичу Фраєрману. Починаючи з 20-30-х років минулого століття Т. Б. Фраєрман викладав в Одеському художньому інституті (зараз це Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова) та на інженерно-будівельному факультеті в Одеському політехнічному інституті.

В статі розглянуті біографічні факти життя відомого митця, основні етапи громадської роботи зі збереження культурної і мистецької спадщини Одеси, головні досягнення на посаді завідувача відділу західного мистецтва Одеського музею західного і східного мистецтва майже за 40-річний термін роботи.

Ключові слова: архітектурно-художня освіта в Одесі, видатний художник, збирач пам'ятників архітектури та мистецтва.

Вступ. Теофіл Борисович Фраєрман – видатний художник, викладач, збирач пам'ятників культури та мистецтва на початку ХХ століття в місті Одесі. Його багаторічна творча і громадська діяльність досі не отримали заслуженої уваги та оцінки сучасників, а педагогічний доробок ще чекає на своїх дослідників. Починаючи з 20-30-х років минулого століття Т. Б. Фраєрман викладав в Одеському художньому інституті (зараз це Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова) та на інженерно-будівельному факультеті в Одеському політехнічному інституті. Вплив майстра міжнародного масштабу на становлення архітектурно-художньої освіти в Одесі на початку ХХ століття не було оцінено за заслугами. Не підлягає сумніву, що його особистий художній талант, ерудиція, багатий досвід спілкування з видатними митцями сучасної європейської мистецької еліти, участь у міжнародних проектах Парижа і Лондона, створили основу для появи і формування новітніх тенденцій в одеському художньому середовищі.

Не випадково Т. Б. Фраєрман на початку 1918 року стає одним із засновників групи «Спілка незалежних художників» в Одесі, де з іншими митцями пропагує європейські погляди на сучасне мистецтво.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, ім'я Теофіла Борисовича Фраєрмана на довгі роки було забуто тому, що він у 1949 році вимушений був залишити улюблену роботу в училищі, інженерно-будівельному інституті та музеї за обвинуваченням у «формалізмі у творчості». Всі документи стосовно його педагогічної роботи в архітектурно-художніх закладах Одеси до Другої світової війни не збереглися.

Невелика кількість публікацій стосовно творчого та особистого життя проф. Т. Б. Фраєрмана з'явилася останнім часом завдяки публікаціям проф. О. Д. Сараб'янова, Лесі Войскун, які розглядають його життєвий шлях з точки зору французького впливу на

становлення художника-живописця. В мемуарній та науковій літературі згадується ім'я Т. Б. Фраєрмана як педагога та збирача художніх цінностей в Одеському музеї західного та східного мистецтва його учнями (Є. А. Кибриком – народним художником СРСР, академіком; Н. О. Шелюто – заслуженим діячем мистецтв УРСР, О. А. Соколовим; Д. М. Фруміною; Ю. М. Єгоровим) та співробітниками цього музею у науковому збірнику, присвяченому 90-річчю виходу першого каталогу Одеського музею західного та східного мистецтва (Галереї старовинного Живопису).

Основні періоди життя та творчості Т. Б. Фраєрмана існують у Вікіпедії та на електронних ресурсах поодиноких одеських видань, присвячених біографічним довідкам відомих одеситів.

Існує плутанина у термінах роботи та посадах, на яких працював проф. Т. Б. Фраєрман у 20-30-х роках минулого століття в Одеському художньому інституті (зараз це Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова) та на архітектурному факультеті Одеського інженерно-будівельного інституту.

Постановка завдання. Мета дослідження – повернути забуте ім'я професора Т. Б. Фраєрмана, як активного учасника становлення архітектурно-художньої освіти в Одесі на початку ХХ століття.

Завдання: вивчити існуючі історичні документи, які стосуються біографії, педагогічної та громадської діяльності професора Т. Б. Фраєрмана; уточнити деякі факти, які існують у офіційних документах, щодо педагогічної діяльності в закладах архітектурно-художньої освіти м. Одеси.

Основний матеріал і результати. Одеська державна академія будівництва та архітектури разом з Одеським художнім коледжем ім. М. Б. Грекова є одним із засновників архітектурно-художньої освіти Півдня України.

У 1918 році з метою підготовки інженерів-будівельників був створений інженерно-будівельний факультет в Одеському політехнічному інституті. В цей час в Одеському художньому інституті (зараз це Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова) існували архітектурні вільні майстерні, а з 1924 року – архітектурний факультет. Після реорганізації художнього інституту архітектурний факультет був переведений до складу інженерно-будівельного інституту. Вже 23 липня 1930 року відкрився Одеський Інженерно-будівельний інститут з архітектурним факультетом.

В цей час дисципліну «Рисунок» викладав видатний митець сучасності Теофіл Борисович Фраєрман (рис. 1.), який народився 2 березня (16 березня за новим стилем) 1883 року у Бердичеві в сім'ї кустаря-ремісника.

Рис 1. Т. Б Фраєрман

Після переїзду до Одеси Т. Б. Фраєрман з 13 років працює в малярній майстерні та навчається на недільних курсах Одеського художнього училища. В 1898 році вступає до

цього училища та займається рисунком та живописом під керівництвом відомого художника Кіріака Костанді (1852-1921), за порадою якого переїжджає до Мюнхенської академії Антона Ашбе для подальшого розвитку художніх здібностей. Через деякий час Т. Б. Фраерман відвідує Париж, де працює у скульптурних майстернях О. Родена та Аронсона.

З 1909 року постійно бере участь у Паризьких художніх Салонах разом з відомими художниками Анрі Матіссом, Огюстом Роденом та багатьма іншими відомими митцями, навчається мистецтву у Габрієля Ферьє та Леона Бонна [3]. З 1914 по 1917 рік живе у Лондоні, де бере активну участь у творчому житті міста.

Після Жовтневої революції повертається до Одеси та стає одним з лідерів та керівників «Спілки незалежних художників» [1]. З 1919 по 1920 рік займається створенням Одеського музею західного та східного мистецтва, в якому працював майже 40 років.

Спільно з архітектором О. Д. Зейлігером бере активну участь в роботі Комітету з охорони пам'ятників мистецтва та старовини (КОПС) в Одесі. У сферу діяльності КОПСу входило виявлення художніх та архітектурних пам'ятників міського та національного значення. Комітетом було встановлено, що в Одесі на той час було багато старовинних архітектурних будівель та пам'ятників. Разом з цим Комітет зауважував, що охорона історичних пам'ятників та споруд випала з поля зору громадськості, тому велика кількість пам'ятників зруйнована, а інші руйнуються на очах і можуть бути втрачені назавжди.

Група архітекторів і художників Комітету разом зі студентами-практикантами художнього (Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова) та будівельного інститутів проводили дослідження пам'ятників, складала реєстраційні акти, проводили опис, заміри, виявляли ступінь пошкодження та необхідність реставраційних робіт.

Одночасно проводилася реєстрація та опис покинутих маєтків та квартир, які залишилися після виїзду власників за кордон. За результатами обстеження КОПСа вдалося зберегти тисячі художніх витворів мистецтва від пограбування та знищення. Знайдені та збережені цінності були зосереджені в художніх фондах будинку Русова (Торгова, 4) та в будинку графа М. М. Толстого (Сабанєєв міст, 4). На жаль, у період денікінської окупації ці сховища були розграбовані і лише після встановлення радянської влади в Одесі Комітетом була продовжена робота зі збереження художніх цінностей. Будинок графа М. М. Толстого був повністю зайнятий творами мистецтва. В серпні 1920 року відкрився Перший народно-художній музей, де завідуючим був призначений Т. Б. Фраерман. За період роботи Т. Б. Фраєрмана значно поповнилися фонди творами російських живописців кінця XIX – початку XX століття за рахунок приватних колекцій Русова, Севастопуло, Янопуло, Кузнєцова та інших.

У 1928 році реорганізація одеських музеїв продовжилася: на базі Одеського державного художнього музею (Пушкінській, 9) відбулося поповнення за рахунок інших музеїв міста на правах відділів цього музею. Так Перший народно-художній музей та «Галерея сучасного живопису» стали відділами західного мистецтва Одеського державного художнього музею із завідуючим Т. Б. Фраєрманом [6, 68 с].

Одночасно з великою суспільною та музейною роботою Т. Б. Фраєрман викладає живопис у Одеському художньому інституті (нині Одеський художній коледж ім. М. Б. Грекова). У 1920 році Наркомпросом йому присвоєно вчене звання професора. У 30-ті роки Т. Б. Фраєрман працює за сумісництвом професором кафедри графіки та рисунка архітектурного факультету Одеського інженерно-будівельного інституту, пізніше стає одним із засновників художньої підготовки майбутніх архітекторів.

Наукові праці відображають коло мистецьких інтересів Т. Б. Фраєрмана: «150 років образотворчого мистецтва Одеси», «Колір в архітектурі України» (спільно з проф. О. Б. Постелем), монографія, присвячена творчості та педагогічній діяльності К. К. Костанді.

З початком Другої світової війни студенти та викладачі архітектурного факультету, як і більшість молоді країни, пішли захищати свою Батьківщину, а інститут громадянського та комунального будівництва, як тоді називався інженерно-будівельний інститут, був евакуйований у м. Джанкой (Крим).

Професор Т. Б. Фраєрман разом з директором О. Д. Зейлігером, П. М. Сегалем та М. В. Земечек займався підготовкою до евакуації музейних цінностей Одеського музею західного та східного мистецтва до м. Уфа Башкирської АРСР.

19 липня 1941 року був отриманий наказ обласного відділу мистецтв про термінову евакуацію художніх цінностей 12-тисячного зібрання Одеського музею західного та східного мистецтва. Спочатку планувалося вивозити цінності залізницею через Київ або Харків, але блокада Одеси з суші залишала лише одну можливість для евакуації – морським шляхом. Супроводжували такі цінні грузи лише досвідчені музейні співробітники разом зі своїми сім'ями. Серед них був професор Т. Б. Фраєрман. Було вирішено направити цінну колекцію у глибокий тил, за маршрутом Одеса – Новоросійськ – Сталінград – Свердловськ – Уфа. В жовтні 1941 року завершилася передача одеської колекції на зберігання Башкирському художньому музею. В «Картинний фонд евакуйованих музеїв України 1942 р.» входили Київський музей західного та східного мистецтва, Київський музей російського мистецтва та Полтавський художній музей.

Професор Т. Б. Фраєрман працював у музейних фондах Наркомпроса України до 1944 року, а експонати Одеського музею західного та східного мистецтва повернулися в Одесу у березні 1945 року [4].

З поверненням до Одеси викладає в Одеському інженерно-будівельному інституті та Одеському художньому училищі, а також за сумісництвом завідує відділом західноєвропейського живопису Одеського музею західного та східного мистецтва.

В 1947 році нагороджений медаллю за велику громадську роботу зі збереження музейного майна під час евакуації, а у 1949 році вимушений залишити улюблену роботу в училищі та музеї за обвинуваченням у «формалізмі у творчості», перед цим встигає організувати першу в Україні виставку грузинського художника-аматора Ніко Піросманішвілі.

За 30 років плідної педагогічної роботи Т. Б. Фраєрман виховав цілу плеяду видатних художників та архітекторів. Його учнями були: Є. А. Кібрик, О. А. Соколов, Д. М. Фрумїна, В. І. Поляков, Н. О. Шелюто, О. Б. Постель, С. Б. Отрощенко, Ю. Єгоров та багато інших [5]. За дослідженням мистецтвознавця Михайла Рашковецького, феномен митця і педагога Т. Б. Фраєрмана ще досі не вивчено. Швидше за все, це був найпотужніший вплив яскравої і неординарної особистості, широко освіченої людини, з точним художнім смаком, глибокої ерудиції в галузі мистецтва. В тому числі європейського авангарду, практично недосяжного для радянських студентів 1930-1940-х років минулого століття [2].

З 1954 по 1962 рік заняття на кафедрі архітектури і графіки було припинено у зв'язку з перейменуванням інституту, архітектурна спеціальність тимчасово була закрита. На початку 1960-х рр. вона була відновлена. Довелося знов створювати навчальну та матеріальну базу, розробляти методику викладання художніх дисциплін, формувати кадри викладачів, обладнувати зали рисунка, живопису та скульптури. В цей час на кафедрі нарисної геометрії, креслення та рисунка працював учень Т. Б. Фраєрмана доцент Олександр Борисович Постель, видатний художник, графік, офортист.

Теofil Борисович Фраєрман помер у 1957 році в Одесі, залишивши після себе цілий ряд видатних художників та архітекторів, творчу спадщину, яка ще чекає на своїх дослідників. На жаль, багатий творчий доробок Т. Б. Фраєрмана залишився у європейських поціновувачів його мистецтва. Вплив такої видатної особистості на формування та розвиток архітектурно-художньої освіти Одеси не залишився не поміченим. Послідовники його творчості та педагогічної діяльності продовжили великі ідеї свободи самовираження, високої професійної підготовки майбутніх фахівців.

Висновки. Дослідження існуючих документів стосовно біографії, педагогічної і громадської діяльності професора Т. Б. Фраєрмана яскраво свідчать про його непересічний талант та активну життєву позицію у збереженні спадщини міста Одеси на початку ХХ століття і в часи Другої світової війни. Т. Б. Фраєрман був членом Одеської спілки

художників України, членом правління організаційного комітету цієї спілки та членом вченої ради Одеського історико-красознавчого музею.

Перспективи подальших досліджень бачимо у вивченні педагогічних умов викладання рисунка та живопису у художніх закладах Одеси за індивідуальною методикою проф. Т. Б. Фраєрмана.

Література

- [1] Войскун Леся. Фраєрман Теофіл Борисович //Енциклопедія руського авангарда: Изобразительное искусство. Архитектура /Авторы-составители В.И. Ракитин, А.Д. Сарабянов; Научный редактор А.Д. Сарабянов. – М.: RA, Global Expert and Service Team, 2013. – Т.11: Биография. Л-Я. - С. 491-492, – ISBN 978-5-902801-11-5.
- [2] Гуляєва О.В., «Тео фра» у мистецькому просторі півдня України у першій половині ХХ століття. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції « Особистість митця в культурі ». - 20-22 квітня 2016 р.- Секція №1. Роль особистості в мистецтві. Образотворче мистецтво. – Херсон – 2016.- 236с.
- [3] E. Benezit, Dictionnaire critique et documentaire dess pentress (...) de tous les temps (...), V.2, Pariss, 1913, p. 323-324.
- [4] Кушнір О.А. Из истории эвакуации на восток коллекций художественных музеев г. Одессы в 1941-1945 гг. // Международная научно-теоретическая конференция (к 200-летию Одессы). – Одесса, 1994.
- [5] Одеська художня школа. Спогади колишніх учнів 1865 – 1940. Збірник/ уклад. О.М. Барковська ; ред. І.С. Шелестович; Одес. нац. б –ка. – Одеса, 2015.- 148с., 8с.іл.
- [6] Одесский музей западного и восточного искусства – 90: сборник научных статей / науч. ред., сост. Л. Сауленко. – Одесса: Астропринт, 2014. – 100 с.:ил. ISBN 978-966-190-927-3

References

- [1] Voiskun Lesya. Fraerman Teofil Borisovich //Entsiklopediya russkogo avangarda: Izobrazitelnoe iskusstvo. Architecture /Avtory-sostaviteli V.I. Rakitin, A.D. Sarabyanov; Nauchnyi redaktor A.D. Sarabyanov. – M.: RA, Global Expert and Service Team, 2013. – T.11: Biografiya. L-Ya. - P. 491-492, – ISBN 978-5-902801-11-5.
- [2] Huliaieva O.V., «Teo Fra» u mystetському просторі pівдня Ukraїny u pershii polovyni ХХ stolittia. Materialy II Mizhnarodnoii naukovo-praktychnoii konferentsii «Osobystist mytsia v kulturi». - 20-22 kvitnia 2016 r.- Sektsiia №1. Rol osobystosti v mystetstvi. Obrazotvorche mystetstvo. – Kherson – 2016.- 236 s.
- [3] E. Benezit, Dictionnaire critique et documentaire dess pentress (...) de tous les temps (...), V.2, Pariss, 1913, p. 323-324.
- [4] Kushnir O.A. Iz istorii evakuatsii na vostok kolleksiі khudozhestvennykh muzeev g.Odesy v 1941-1945 gg. // Mezhdunarodnaya nauchno-teoreticheskaya konferentsiia (k 200-letiiu Odessy). – Odessa, 1994.
- [5] Odeska khudozhnia shkola. Spohady kolyshnykh uchniv 1865 – 1940. Zbirnyk/ uklad. O.M. Barkovska ; red. I.S. Shelestovych; Odes. nats. b –ka. – Odesa, 2015.- 148 s., 8 s. il.
- [6] Odesskii muzei zapadnogo i vostochnogo iskusstva – 90: sbornik nauchnykh statei / nauch. red., sost. L. Saulenko. – Odessa: Astroprint, 2014. – 100 s.:il. ISBN 978-966-190-927-3

**АРХИТЕКТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ
В ОДЕССЕ В НАЧАЛЕ XX ВЕКА**

Григорьева В. Б.,

к. п. н, доц. каф. рисунка, живописи и архитектурной графики,
grigorjeva.valya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3874-5617

Споденюк С. И.,

ст. преп. каф. рисунка, живописи и архитектурной графики,
buket_roz@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7986-3949

*Архитектурно-художественный институт,
Одесская государственная академия строительства и архитектуры*

Аннотация. Статья посвящена известному художнику, преподавателю, собирателю памятников культуры и искусств в начале XX века в городе Одессе – Теофилу Борисовичу Фраерману. Его многолетняя творческая и общественная деятельность до сих пор не получила заслуженного внимания и оценки современников, а педагогические наработки еще ждут своих исследователей. Начиная с 20-30-х годов прошлого столетия Т. Б. Фраерман преподавал в Одесском художественном институте (сегодня это Одесский художественный колледж им. М. Б. Грекова) и на инженерно-строительном факультете Одесского политехнического института.

Цель исследования – вернуть забытое имя профессора кафедры графики и рисунка Одесского инженерно-строительного института Т. Б. Фраермана как активного участника становления архитектурно-художественного образования в Одессе в начале XX века.

Задание исследования: изучить существующие исторические документы, которые касаются биографии, педагогической и общественной деятельности профессора Т. Б. Фраермана; уточнить некоторые факты официальных документов о его педагогической деятельности в институтах г. Одессы в 20-30-х годах прошлого столетия.

В статье рассмотрены биографические факты жизни известного художника, основные этапы общественной работы по сохранению культурного и художественного наследия Одессы, основные достижения на должности заведующего отделом западноевропейской живописи Одесского музея западного и восточного искусства почти за 40-летний период работы.

Исследования существующих документов, касающихся биографии, педагогической и общественной деятельности профессора Т. Б. Фраермана, свидетельствуют о его незаурядном таланте художника, активной жизненной позиции по сохранению культурного наследия Одессы в годы Второй мировой войны и огромное влияние на становление архитектурно-художественного образования в городе.

Перспективы дальнейших исследований состоят в изучении педагогических условий преподавания рисунка и живописи в художественных заведениях Одессы по индивидуальной методике проф. Т. Б. Фраермана.

Ключевые слова: архитектурно-художественное образование в Одессе, известный художник, собиратель памятников архитектуры и искусства.

**ARCHITECTURAL AND ART EDUCATION IN
ODESSA AT THE BEGINNING OF XX CENTURY****Hryhorieva V. B.,**PhD Ped., Associate Professor, Department of Drawing, Painting, Architectural Graphics,
grigorjeva.valya@gmail.com, ORCID: 0000-0003-3874-5617**Spodeniuk S. I.,**Senior Lecturer, Department of Drawing, Painting, Architectural Graphics,
buket_roz@ukr.net, ORCID: 0000-0001-7986-3949,*Architectural and Art Institute,
Odessa State Academy of Civil Engineering and Architecture*

Abstract. The article is dedicated to Teofil Borisovich Fraerman, the famous artist, teacher, collector of architectural monuments and artworks of the beginning of XX century in Odesa. It is until today that his lifetime creative and social activity remained without well-deserved recognition and credit of the contemporaries, and his pedagogical developments are yet to see the researchers. In 20s and 30s of the last centuries, T. B. Fraerman was a teacher at Odesa art institute (today it is the Grekov Odesa art school) and Civil engineering faculty of Odesa Polytechnic institute.

The objective of the research is to revive the forgotten name of T. B. Fraerman, the professor of the Department of graphics and drawing at the Odesa Civil Engineering Institute, as an active contributor to the formation of architectural and art education of Odesa at the beginning of XX century.

The aims of the research are to study existing historical documents, pertaining to biography, pedagogical and social activity of professor T. B. Fraerman, and to clarify some facts known from the official documents of his pedagogical activity at the institutes of Odesa in 20-30s of the XX century.

The article considers autobiographic facts of life of the famous artist, the milestones of his social work on preservation of Odesa cultural and art heritage, the major achievements as a head of the Western art department of the Odesa Museum of Western and Eastern Art for almost a 40-year work period.

The studies of the existing documents, related to the biography, pedagogical and social activity of professor T. B. Fraerman indicate to his superior talent of an artist, activism in preservation of Odesa cultural heritage during World War II and the great influence on the development of architectural and art education in the city.

Further research prospects include investigation of the pedagogical environment and conditions for teaching of drawing and painting based upon individualized instruction approach developed by prof. T. B. Faerman at the Art schools of Odesa.

Keywords: architectural and art education, famous artist, collector of architectural monuments and artworks.